

רבי יהודה אלחריזי

תחכמוני

נערך על פי כת"י ומחזורות שונות

עם מבוא גדול והערות

ע"י ד"ר א. קאמינקא.

הוצאת „אחיאסף”

ווארשא

בדפוס שולדבערג ושותפו, טווארדא № 6

תרנ"ט.

Рабби Іегуда Альхаризи

ТАХКЕМОНИ

съ предисловіемъ и примѣчаніями

Д-ра А. Каминка.

Изд. „Ахיאсафъ”.

ВАРШАВА.

Тип. Шульдберга и Ком. Твердая № 6.

1899. www.daat.ac.il

www.hebrewbooks.org

76 Liberty St. New York, N.Y.
תכנן העניינים

צד		צד	
177	שער שמונה עשר . . .	V	חיי ר' יהודה אלתריוו
192	שער תשעה עשר . . .	LI	מפתח השירים . . .
198	שער עשרים . . .	1	הקדמת המחבר . . .
204	שער עשרים ואחד . . .	16	שער ראשון . . .
209	שער עשרים ושנים . . .	28	שער שני . . .
214	שער עשרים ושלושה . . .	35	שער שלישי . . .
220	שער עשרים וארבעה . . .	46	שער רביעי . . .
228	שער עשרים וחמשה . . .	55	שער חמישי . . .
232	שער עשרים וששה . . .	70	שער שש . . .
237	שער עשרים ושבעה . . .	78	שער שביעי . . .
242	שער עשרים ושמונה . . .	84	שער שמוני . . .
247	שער עשרים ותשעה . . .	90	שער תשיעי . . .
251	שער שלשים . . .	102	שער עשירי . . .
255	שער שלשים ואחד . . .	111	שער אחד עשר . . .
260	שער שלשים ושנים . . .	119	שער שנים עשר . . .
274	שער שלשים ושלושה . . .	134	שער שלושה עשר . . .
284	שער שלשים וארבעה . . .	145	שער ארבעה עשר . . .
289	שער שלשים וחמשה . . .	154	שער חמשה עשר . . .
297	שער שלשים וששה . . .	159	שער ששה עשר . . .
301	שער שלשים ושבעה . . .	168	שער שבעה עשר . . .

Дозволено Цензурою.
Варшава, 12 Января 1899 года.

שער שלשים ושמונה .	306	שער ארבעים וששה .	348
שער שלשים ותשעה .	310	שער ארבעים ושבעה .	370
שער ארבעים .	314	שער ארבעים ושמונה .	376
שער ארבעים ואחד .	320	שער ארבעים ותשעה .	380
שערי ארבעים ושנים .	325	שער המשים .	388
שער ארבעים ושלשה .	332	שירים נוספים .	449
שער ארבעים וארבעה .	336	שנויי נוסחאות .	467
שער ארבעים וחמשה .	341	רשימת האנשים וכו' .	524

חיי רבי יהודה אלהריזי

ומבוא לספרו „תהכמוני“.

א.

אלהריזי בתור סופר עברי .

ר' יהודה אלהריזי יוכל להחשב כאבי המליצה העברית החדשה; הוא אחד הסופרים העברים הראשונים במובן השם בזמננו זה. אני אומר: אבי המליצה, ולא אבי השירה, כי מעין השיר לא חרב בישראל, או פסק רק משך איזה דורות. „הפיוט יליד הנבואה, והתפלה והסליחה בנות מזמורי דוד בן ישי“ (כדברי ריטל צונץ) לא נתנו את השירה לגוע בקרב עמנו, ואחרי אשר משלו בה משך איזה מאות שנה הרעיונות האגדיים והמסורה הלאומית ממשלה בלתי מוגבלת יצאה לאט לאט מבתי כנסיות — מעונות רגשי הלאום — לההרועע עם היחיד כחיי הלדו, בחנו ומשושו, בצערו ואבלו, בריבו וקגאתו, בודונו ומשובת לבו. על ידי התעוררות למודי הרקוק והשפעת לשון ערב נוספה עוד השירה המלאכותית על הטבעית ואהבת השעשועים על בקשת הנשגב והמועיל, ככה נולדו שירי דוגש ומנחם, ר' שמואל הנגיד

ובן גבירול, משה בן עזרא ויהודה הלוי; בשירת קדש הם הלמידי דוד ואסף, בשירת חול וכן גם במשקלים החדשים הם תלמידי הערבים. אולם המליצה הפשוטה עוד נמח שנתה. הכשרון לדבר בלשון עמו על כל הדברים הנעשים בעולם, לתאר בצבעים בולטים מחוות החיים ולהציע רעיונות באופן מושך את הלב — הכשרון הזה הרל בקרב העברים לא רק כוונן חרבן הבית השני והריסת הממלכה כי אם כבר איזה מאות שנה קודם לזה, מומן התפשטות השפה היונית בארצות הקדם וגם בין המשכילים בארץ ישראל והיות לשון ארמית שלטת בקרב ההמון. מן הזמן ההוא והלאה נחפש לשוא ספר כתוב עברית צחה בעד העם, סופר עברי, תופש חיי אנוש במלואם" להציגם לפני הקורא אם לתועלת או לענג ושעשועים. יוכל היות כי כותב תולדות המליצה העברית יחל את תקופת התנויה לספרותנו החדשה ביהודה אלהריו, כי הוא היה אחרי כן למופת לעמנואל הרומי ומאמיליה עברה מליצית החול לאשכנזי ופולין. לפני אלהריו היו — מלבד המשנה, הגמרא והמדרשים, הלכות ואגדות ופירושי כתבי הקדש, ומלבד השירה אשר נשארה עברית כל הימים — ספרי ישראל נכתבים על ידי המשכילים בעם בלשון יונית (דברי הימים, חזיונות) ואח"כ ערבית (מוחקרים, וכוחים וגם פירושים והלכות, כמו שכתב עוד ר"י אלפסי שלש סוגיות בלשון ערבית); ועיר שם ועיר שם נמצאים בתלמוד, בכתבי הגאונים או בספרי המפרשים והמדקדקים פרקים מקושעים או ספורים והיוניות בודדים מפוזרים ומפוררים כתובים עברית צחה. אלהריו הוא הסופר העברי הראשון מחבר ספר מליציו שלם אשר הוא ענין לעצמו ואשר עשה רושם במהלך הספרות העברית, ספר

אשר לא בא להורות וללמד, לפרש ולהתפלסף, כי אם לענג ולשעשע, לא לדרוש בכבד ראש ולגלות חדשות ונצורות, כי אם לשוחח בהריפות מליצית (esprit) על דברים ידועים לכל אדם מן השוק, וזהו כשרון „איש אשר שאר רוח לו“, לפי דברי מופר אחד צרפתי¹.

אולם לא בעבור זה בלבד נחשוב את אלהריו למחדש המליצה העברית או „הספרות היפה“, כי אם גם בעבור היותו הסופר העברי הראשון אשר חי על עמו ועל מליצותיו, לו גם במצור ובמזוק. הראב"ע אשר עלה עליו בהריפות שכלו ובממשלתו בשפה, חי בתור חוקר וחכם מדעי, המליצה לו רק לבוש ומטרתו ההשכלה והלמודים; גם הוא איש אוהב מנוחה אשר נדודיו הרבים הם רק תוצאות מקרים חיצונים. אלהריו הוא מופר אשר מליצותיו הן משענתו האחת בחיים, ובאהבתו העזה לשפה העברית מצד עצמה נעשית לו הכתיבה להכמה ומלאכה כאחת; הוא מעתיק וכותב מה שנתנים לו ומה שמביא שכו, אבל גם על פי בחירה ונטויה פנימית, ואם קהלות נכבדות כלול או מרשיליא ממלאות יד איש להעתיק למעגן ספרים נכבדים לשפת עבר אין ספק שטצאו בו את הסופר היותר מומחה. אולם התשוקה הפנימית נושאת אותו גם לשוטט בארצות, להתבונן בנפלאות העולם, לקבל רשמים חדשים, להיות בעמית ומדינות, כמעשה סופרים חיצונים למכתבי העתים בזמננו, אשר

¹) „L'homme de génie, en France, c'est celui qui dit ce que tout le monde sait“. (Nisard, Hist. de la littérature française I, 3).

הענתקתו לפירוש המשנה להרמב"ם) נולד בארץ ספרד הערבית בערך שנת התקכ"ה לאלף החמישי (1165). בתחלת ארץ מולדתו הוא מתגאה בכמה מקומות בכתביו, אולם את המקום אשר בו עמדה ערש ילדותו איננו מוכיר וגם לא את אביו או אחיו ובני משפחתו*, גם שנת הולדתו לא נוכל לדעת עוד בדיוק. קרוב הדבר שנוולד בסביבות ברצלונה (הקרובה לפרובנצא) וכי בעיר ההיא עברו עליו שנות הבחרות ושמה נסח את כחו בראשונה בעבודה ספרותית, כמו שיתברר לנו בהשקפתנו על כתביו. מיום עמדו על דעתו שאף ללמודים וישא

רי"ל דוקטס ספרו Ehrensäulen und Denksteine
(וויטן 1837) ע' 25—47.

ריט"ל 1507 בהמהדורה האנגלית למסעות ר' בנימין מטודילא (לונדון 1841) מאמר כולל השקפה על ספרי ישראל הטועים בניאוג-ראפיה (on the geographical literature of the Jews) ונאסף בהעתקה אשכנזית אל קובץ כתביו הקטנים חלק א', ע' 168 והלאה. רש"י קאמפף (רב ודרשן בפראג) במחברתו על המאקראמות הראשונות של התחמוני (כרלין 1845) ונספרו. ניקטאלדלווישע פאעזיע" (פראג 1858).

ר"מ שוואב בהמאסף Archives de l'Orient latin
חלק א' ע' 231—244.

הח' קארל אלברעכט „Die im Tachkemoni vor-
kommenden Angaben über Charisis Lebeu Studien und
Reisen" (גאטטינגן 1890). אולם כל המחקרים האלה אינם
מספיקים לידיעה נכונה ממסעיו וספריו.
* בכתבת לזכר אחד זכר שמתם עליו אמו בעודו נער.

חצים צוענים (bohémiens) וחצים אורחיתבל, עם ההבדל היהודי, כי במקום אוכלסין מרובים של קוראים — אשר לא היו קודם המצא הדפוס — הוא נאלץ לבקש למחברות שישועיו או „פילימוניו" נדיבים ויחידים בעלי הון למען הקדיש להם פרו עשו ולמצוא בזה מחיתו. סופר כזה אם גם איננו מוליך את עמו בנתיבות חדשות ואיננו פועל על מהלך הדעות בזמנו, משפיע הוא על התפתחות המעם הספרותי וטביעת חותם השפה, וראוי ביחוד לשום אליו לב בהיות עבודתו הספרותית גם מצד תכנה נכבדה מאד כמקור לידיעת קורות העם ותולדות רבים מגדולי ישראל בזמנו.

ב.

מולדת יהודה אלהריו וראשית עבודתו (2).

החיים הרחונים בזמנו.

יהודה בן שלמה (בן אלחפני?) המכונה חריוי
(או, בלשון זמנו: „הידוע בן חריוו", כמו שהוא כותב בהקדמת

(2) על אדותיו כתבו מאמרים מחקריים, מיוסדים על הרוב רק
בספרו הראשי „תחמוני", החמים האלה:

הח' Silvestre de Saey בהמאסף הירפתי „זורנאל אויטטיק"
לשנת 1833 חלק ב' עמוד 306—349.

הח' Eugène Boré בהמאסף ה"ל שנת 1837 א' עמוד

נפשו להתגדל בין חכמים ולהשתלם בלשונות ומדעים⁸). על פי מעלת משפחתו וכפי הנראה גם על פי מצבו החברותי חי בארץ מולדתו בתחלה חיי כבוד. דבר זה יוצא לא רק מהרווי (בראש לתחכמוני: "בְּאַרְצָא רַם לְרִים עֵזוֹ וְהוֹדוֹ" וכו', בשער מ"ו: "היה לי בימי נעורי עשר והוֹן", בשער מ"ו: "הייתי על שמיי שוקט ושושני ששונים בגני-הענוגים לוקט"), כי אם גם מעדות סופר אשר כתב זמן קצר אחרי מות אלהיו וב מקום שהיו מכירין אותו וידעו היטב ערכו וארחותיו, והוא מוכנה אותו "החכם הגדול הגבר הוקם על קצין על הלשונות ר' יהודה הרווי" (יוסף בן אלפואל בראש פירוש המשנה להרמב"ם מסכת תרומות). משפחתו היתה לפי הנראה מן הגולה אשר הגלתה מעיר שוייליא בעקבות כבוש נגב ספרד על ידי האלמוהאדים (בשנת 1148 לספירתם), כי מהדור שלפני זה מזכיר רבי משה אבן עזרא בספרו הערבי כתאב אלמחאצרה ואלמודאברה את אבו יצחק ׀ אלה ריוי מו שוייליא⁴, ואחרי הלכד קורדובא, אליוסנא ושביליא

³ "ומיוס דעתי בינתי, ונערך כלי שמתי בינתי, שמהי כל מאדי להתאבק כרגלי החכמים" (בהקדמתו להעתקת "מוסרי הפילוסופים"). "הייתי בימי נעורי מתדפק על דלתי חכמים ומשכילים" (תחכמוני שער י"ז במהדורה שלנו ע' 168, אולם מהספר הזה לכד קשה לשאוב פרטים מפיטים אור על חיי המחבר, כי כספריו אינן גבולות חילונים בולטים בין האמת והדמיון, בין חיי עולמו וחיי גבור הספר "הימן האזרחי", אע"פ שעל הכוב אחד הוא).

⁴ לפלא כי לא שמו החוקרים לב לזה כדכרס על מולדת המחבר שלפנינו. מלבד זה מודע לנו מהתחכמוני (שער שלישי, עמוד 41

נחרבו קהלות ישראל המופארות שם, ואשר הצילו את נפשם מוציא ושד השו מפלג להם בארץ הקדם, במצרים (כמו משפחת הרמב"ם) או בקאטאלוניה העיר ברצלונה במדינת קטלוניא היתה אז ביחוד רוכלת עמים ונכבדה מאד בסחרה אשר פרוץ דרך ים התיכון לארצות הקדם⁵, שם היתה בעת ההיא גם עדת ישראל גדולה ועשירה ובראשה אחד מאצילי ישראל הנודעים לתהלה, נדיב וחובב הספרות, הנשיא ר' שש"ת⁶, ראש נדיבי עולם, ואוצר החמודות כולם" (תחכמוני, ע' 416). סופרים וחכמים רבים ישבו בעיר ההיא, עד שרב

במהדורה שלנו) שם משורר ר' אברהם בן תריוי ויוכל היות שהיה גם הוא ממספחת המחבר.

⁵ הסוחרים כרללונים הוכיבו מטעם עירס קונסולים מיוחדים בסנדליא, מאלטא ועירי-מסחר האיטלקים ככר במאה הי"ב למספרס, אח"כ בשנת 1268 קבלו מאת המלך הספרדי Jaime I גם סוכות להושיב קונסולים מיוחדים בעיר "רומאליס" היא ארץ יון, ואניות-מסחר עמומות היו יולאיות מכרללונא דרך אלכסנדריא של מצרים וסוריא לכל ארץ הקדם, נושאות למרחקים מלאכת בתי-חרשת הגדולים אשר פרחו אז במחוז קטלוניא, ביחוד בגדי למר (Woll-Manufacture) וסחורות אנגליא אשר, לפני התגלות התיבה החדשה לארץ הדו, נאלצו לעבור לאזיא דרך ים התיכון. ע"י על אדות סחר כרללונא וכל מחוז קטלוניא את המאמרים הכתבים בספר קורות ספרד לד"ר ס' שאפער (Gotha 1861) חלק שלישי עמוד 416—474. ע"י זה תוכן גם הפרחת קהלות ישראל בעת ההיא שם ובגירונא וכל המחוז.

⁶ על אדותיו עיי' גראטץ, דה"י, חלק ששי, ע' 392—393. איתו מזכיר סר"י בעל העיקור (והנשיא רב ששת שמו שאל מנסי

אחד גודע מצא לנכון להגיד עליה, "אורא דברצלונא מחכים" (תשו' הריב"ש שם"ט). שם שקד הייתי כנראה על למודי ושם הסה בצל הנשיא הנדיב בימי נסיונותיו המפורסמים הראשונים, כי אין ספק שהעתקותיו העבריות למאמרים ערבים אשר כתב הנשיא העשירי⁷, חסרי ערך רב מצד עצמם, הם הצעדים הראשונים אשר עשה בתור סופר בעוד לא יצא טבעו בעולם ולא קנה לו שם בתור מליץ ויודע לשונות למען הדרש מנדיבים וראשי קהלות לעבודות גדולות ונכבדות, לתועלת התורה והדעת.

נפלאים ונעלים בעינינו, בני הדור הזה, דור תהפוכות וערבוביא במתנה ישראל, מתוות החיים הרוחניים מתקופת חכמי ספרד ופרובנצא. דבר אחד מובע עליהם הוהמו: השלום המוחלט בין התורה הרבנית ובין החכמות היפות, בין נוטרי כרם הדת ובין חובבי לשונות ומדעים. מאשרות המדינות ההן, כי בהן לא זרחה מעולם, "ההשכלה" היודעה לנו מהדור העבר, ההשכלה אשר יצאה חליצה ומווינה מכף רגלה ועד קדקדה להלהם ברבנים ובשרידי קדש הקשורים ברוהו ונשמתו של עם

לפרט פרק התכלת⁸) ור' יהודה אכן תיבון בלוחו לנו נתנו ללוח ומופת נעבור העשר והכבוד שהגיע אליו ע"י ידיעתו בלשון ערכית. גם בחכמת הרפואה היה בקי וכחזק בה מאמרים בלשון ערכית. על מה שהביא גראטץ יש להוסיף שנמאלו ממנו בכ"ו כ"אוכספורד "מאמר במיני הסרקות, במשגלים, במקיאוס וכו'" ופתקאות-רפואה (רלפטס), ע"י רשימת נייבוחר 2135, 2138.

⁷) כמו "רפואה להריון" (כ"ו אוכספורד, נייבוחר 2142 סימן 30), וכן איזה מהמאמרים הנזכרים להלכה בין כתביו.

ישראל לפי התפתחותן; כאלפי שנים, לבקש, "מפוקצעות התורה, מפפזות הקצם, קל מופזי הקלים וכל ראש פתנים אכנר" בגאווה ובגדל לבב אשר לא יכלו לכמות זמן רב על ריקנותה הפנימית. ובארצות ארגון וקטלונאי גם שם היו הרבנים מחמורים ומדקדקים כחוט השערה בכל ענין דתי קטון וגדול, גם שם פלפלו בהלכות ואגדות ועיילו פילא בקופא דמוחמא; והסופרים החיצוניים והחכמים מן השוק גם הם אהבו חיי נחת ושעשועי הרוח כאור המחקר והמדע. אולם רגש הערבות הרוחנית (geistige Solidarität) עוד לא חדל בימים ההם בקרב מפלגות ישראל; לא עלה על לב כל דורש חכמה ומושלם בידועות העולם לפקפק אף רגע אחד בחובתו הטבעית לכבד מסורת קדש כאשר יכבד איש בן תרבות את אביו ואמו; לא העז כל מליץ או הוקר (אם לא בדרך הלצה ובדיחותא) להטיח דברים כלפי הרבנים בחיורי העם, אשר מעולם לא קבלו ממשלהם בירושה ויהיו למושא על הקהלות, כי אם הורמו על לגאון ולהפאר על פי ידיעותיהם הרחבות שקנו בחיי צער ארוכים ויתרון עונה ויראת שמים שהצטיינו בהן. — אמנם גם בעלי התריסין גאוני העם מצדם לא התרשלו או בהשלמת ידיעותיהם הכלליות וגם אם נבצרה מהם להשתלם בעצמם לא זוו מחבב בלב ונפש את בעלי המליצה ואת השוקדים על חכמת הנכרים למען הרחוב הדעת בישראל. כן מופיע לעינינו השלום בין הנשיות היווניות בקרב חכמי ספרד בשלום אמת מיוסד ברגשי כבוד ומוכפאמיה של אלה לעומת אלה — לא, "בשקר מוסכם" ובדית כוונתה מן השפה ולחויץ למען כסות על השנאה הכבושה בלב.

ובנתיבות האחרות הפנימית הזאת, הזרה לנו בזמן הזה, אנחנו מוצאים את המליון רב הכשרון אשר לפנינו; איש אשר כל הטרימינולוגיא של "ההשכלה החדשה" — לצעוק על הבערות והסכלות, להעיר את העם משנתו, ללמד דרך ארץ וכו' — לא זרה לו (8), איש אשר לשונו "להט חרב מתהפכת" ואשר די עז לו בה ללחום מלחמת דעות חדשות ולנחול נצחין, לרכא ולהוריד לעפר כל מתנגד (9), איש אשר צפה והביט בחיי עמים שונים ויקנה דעת כללית רחבה, וגם רעיונות מיוחדים לו על הענינים שהוא מתבונן בהם, אף חפשי הוא לנפשו כסופר והוגה דעות — ו בכל זאת לשוא נחפש "קריע פנימו" בלבו בין הנפש הכללית והיהודית. עבורתו תמה וכוללת מקצועות שונים מן הקצה אל הקצה, והבריח התיכון הוא הפצו להעשיר שפת עבר אשר אהב ולהועיל לעמו. לכן הוא מעתיק באהבה וברצון גם ספר תלמודי של הרמב"ם, גם ספרי מחקר ופילוסופיא וגם ספרי שעשועים והזיונות מהספרות הכללית בומנו. הוא עבד נאמן להשכלה העברית במובנה היותר רחב. כן אנחנו מוצאים אותו גם באספת המחברות אשר כתב לשעשועים, בספר התחכמוני.

(8) במקומות שונים בהקדמת התחכמוני (ראה הפקדתיך על נתי הסכלות לנתון ולפאזע", עמוד 7) ובקרב הספר.

(9) "וְלִי הָעַם אֲשֶׁר יִטְרָף בְּאַרְצָה
וְהַמְּשָׁה אֲשֶׁר נִהְפְּדָ לְיָדָשׁ" (תחכמוני).

מי לא יזכור בזה את יהודה לייב גורדון?

ג.

אלהריזי במרשיליא (בערך שנת 1195).
העתקתו לפירוש המשנה ולמורה נבוכים.

לא נוכל לחרוץ משפט אם עסק ר' יהודה אלהריזי גם בפרקמטיא וכפעם בפעם, (נסע בסחורות" (כמו שהוא נותן כפי גבורו בהתחכמוני במקומות שונים) ויבוא על ידי זה בפעם הראשונה מספרד למרשיליא, או כי נסע שמה רק באשר נקל היה לו יותר בנגב צרפת, מקום ממשל השפה הפרובנסלית לברדה, למצוא מחיתו ע"י ידיעותיו המרובות בלשון ערבית, השפה אשר היתה אז על ידי ספרותה העשירה למקור לתחית המדעים ואשר היתה דרושה גם לסוחרים במשאם ומתנם עם יושבי ארץ הקדם. בכל אופן אנחנו מוצאים אותו במארשיליא בתור סופר מומחה ורגיל בהעתקות מערבית לעברית צחה, לא יאוחר מערך שנת תתקנ"ה לאלף החמישי (1195) ואולי עוד קודם לזה (10). נשיא העדה היה בעת ההיא "הגריב

(10) למען הכתיאוס בקורות עמנו עלי להקדים בזה כלל גדול שנתחדש לי, אחרי עיון רב, בחשבון מסעי אלהריזי ואשר על ידו תחללנה סתירות רבות בדכרי ימי חייו וימי מיי איזה מכני דורו. לונך, גראטץ, שוואכ וכל הסולכים בעקבותיהם עשו בחשבס שהחל אלהריזי את נסיעתו מספרד בערך 1216 או אחרי שנת 1205 ויעבור משם בפעם הראשונה דרך ערי נגב לרפת. הם חשבו כן על פי המסופר בשער מ"ו (עמוד 349 והלאה במסדורא שלנו), אבל האופס בעין

ר' משה, נשיא הארץ, ועומד בפרץ" (תחכמוני, שער מ"ו, עמוד 361), מלבד זה הכיר שם לרעת את ר' נתן פקיד

פקודה יראה כי אי אפשר לחשוב את הספור הוא לסדר מסעותיו של המחבר הספרדי מלדס, אחרי כי חזר הקיץ אומר סס: „הגד הוגד לי כי ספרד היתה תלויה לעינים — ושמתי לספרד מגמתי מאדמתי — ובאתי אל עיר הנסוכה היא עולוטלה עיר המלוכה“, מזה מוכח כי כל סדר הנסיעה הוא דמיוני ואין בו היסטורי כי אם זכרון האנשים והמעשים כעדים שזות אשר נתן אלתריו בפי המספר. אולם מלד אחר ברור לנו מכמה טעמים שהיה המחבר במרשיליאה לכה"פ כעשר שנים קודם שנת 1205, א"י כי ר' שמואל אבן תבון העתיק סי' מורה נבוכים איזה שנים קודם פטירת הרמב"ם (בסוף שנת 1204), ולאחריו אמנם החל העתקתו אחרי ר' תבון אבל גמר אותה עוד בערם הספיק המעתיק הראשון לכתוב „פירוש המלים הנרות“, ואחרי אשר מכתב הרמב"ם לר"ם ר' תבון קודם תלום ההעתיקה ערוך בתשבי א' תקי"א (שנת 1199) אין ספק כי בעת ההיא היה גם אלתריו עסוק בהעתיקתו ולפי זה כבר העתיק ההקדמה לפירוש המשנה מסדר זרעים, שגם לזה היה דרוש לו במרשיליאה זמן רב; ב) בשני כה"פ העתיקים של התחכמוני, שמהם ערכנו שנויי הנוסחאות, כתוב בשער מ"ו בין גדולי מרשיליאה (עמוד 361) לא „ר' יעקב" כי אם „ר' נתן" פקיד המלך, והאיש הזה ידוע לנו, כי אין ספק שהוא הוא היהודי נתן הממונה על נכסי המושל (Nathan Judaeus bajulus dom. Rogeri) ותחום בתור עד על שער משנת 1171 (עי' גראטן חלק שני, עמוד 399), ואולי הוא הוא ר' נתן אופיליאל (Officialis) הנזכר בתוספות עניית ע' ע"א סוף ד"ה עשר תעשר (בטעות הדפוסים:

המלך „בעל מעשים טובים ופעלים השובים" (11). שם מלאה עדת ישראל את ידיו בעבודה נכבדה. הרמב"ם, ראש חכמי ישראל בדור ההוא, „אשר העלה מזהר התלמוד מנורות, והיו למאורות, לפקה עינים עורות" כתב את ספריו על הרוב בלשון ערבית, השפה היותר רחבה ומהוקנה בוננו שהיתה גם שפת

„אופיליאל“, וכס' לחון ישן („ר' נתן האופסאל") ואם נכסי לתשנו גראטן ע"ד שנת חייו יכול היה לשמש במשרתו בתור „פקיד המלך" או bailli (לחון על נכסי המושבה) רק קודם גזרת האפיפיור אינוונצנץ השלישי, שאסר בשנת 1198 לכל המושלים להפקיד נכסיהם בידי יהודים, לכן עלינו לחשוב שהכיר אותו אלתריו במרשיליאה איזה שנים קודם לכן; ג) ר' יהונתן הכהן מלוניל, אשר מלא את ידי אלתריו להעתיק ספרי הרמב"ם, נפטר כבר בשנת תק"ס (1205) כאמור מפורסם בקצור זכר לדיק"ה האלף טייבאל (1205) Anecdota Oxoniensia I, p. 94) אחרי שבו מינסיעתו לאה"ק, והוא לא היה בין הטועים לאה"ק בשנת תק"ע 1210 כאשר תשנו כרמולי וגראטן (Jtinéraires עמוד 121, דה"י חלק ו' ע' 403) כי אם נסע כבר איזה שנים לפני זה, עי' גראס Revue des Études Juives, VI, 177, 284, גם מה שאזכיר עוד ע"ד ר"י מלוניל. — לפי זה אמנם נכון מה שחושב גראטן (סס, 393) כי ר' יהודה אלתריו היה בעלעוללה אחרי שכבר מת ר' יוסף בן שושן, בשנת 1205 (עי' במהדורא שלנו עמוד 412) אבל רק בעבור כי מרשיליאה שב לספרד קודם נסיעתו הגדולה, ומספרד נסע אחרי כן לארץ הקדם אחרי העתקת ספר הריב"י. ¹¹ זה מסכים גם עם המאמר המובא מומנו בתוספות (כפי השערתנו בהערה הקודמת) ע"ד לזקה לעינים מתבואת שדה.

הענין תחלה" ויבחר מאוצר המלים את היותר קלות ורכות למען יהיו הדברים, כנכנסים ללב ונכוחים למבין.

בימי שבתו בנגב צרפת בקר עוד קהלות ישראל נכבדות, לא רחוקות ממרשילואה, ובראשן את העיר לונל (Lunel), עיר מולדת רבנים וחכמים רבים ביגדולי ישראל¹³. שם משך אליו הסדר הרב הנודע לתהלה ר' יהונתן בן דוד הבהן, מנשיאי העדה, תלמודי מופלג וחובב מדע, אחד ממעריצי הרמב"ם בזמנו ואחד מהדראשונים אשר נסעו בדור ההוא מנגב צרפת לארץ הקדושה; הוא היה אחד מהמעוררים והמהזיקים ביד אלהריו להעתיק כתבי הרמב"ם¹⁴. כן בקר גם את

¹³ המלילים העכרים כמו את העיר נסם, בקעת ירהו" (ירח—Lune) או, מגדל ירחו", וכן כותב הכב ר' זרחיה בעל המאור בתוך המרוזים להקדמת ספרו אשר חזר בעיר הסיף: "ליצהרי זרחיה, במגדל ירהו חפרו, ולגם הירימו". על תהלת העיר הסיף מוסכים גם חרזיו המחזר שלפנינו כשער חמשים (עמוד 416, והכתבת הנכונה שם היא: "על קהל לונל". אח"כ בעמוד 416 ז"ל: "ישלח דבר הקפחה אצ"ה — פְּעוּרָה אֶל מְאֹר שְׁמִישׁ יְרָחוּ).

¹⁴ כן יש להניח את הכתבת להחרוזים ע"ד הגשת ס' זרעים (עמוד 416), ובכל אופן כתבות המרוזים אינן ראויות לסמוך עליהן כמו על הקדמת פ' המשנס בעלמה. — אדות ר' יהונתן ראה למעלה הערה 10, ועוד עלי להוסיף כי לפי דעתי שב החכם הזה מאריך הקדם נערך 1199—1198 (ונכוים דברי בעל "זכר לדיק" המובאים למעלה שנפטרו הר"י בשנת תתקס"ה=1205) והביא עמו בעלמו את חלק השלישי מהמורה שנקשו אנשי עירו, וכן אני מניין את דברי הרמב"ם בגרסת לחמי לונל (קובץ ליפסיה חלק ב' דף

היהודים לא רק במקום משכנו במצרים כי אם גם ברב המחוות מסביב לים התיכון, אולם בנגב צרפת החלה אז להתפשט שפת הארץ הרומנית, ופירוש המשנה אשר הגיע אל קהלות ישראל שמה היה מונח כאבן שאין לה הופכין. ביהודה אלהריו נמצא להם האיש אשר בקשו, בעל סגנון עברי נמרץ ובקי בלשון קדו", גם בעל ידיעות מספיקות בתלמוד למען תרגם ספר נכבד כזה. "נקרא נקראתי בעיר מרשילוא אשר על מבוואה ים וישבת" — כה דברי המעתיק — "ובית נתיבות נצבת ובמבחר המקומות נחצבת, ושמעה יוצא בכל הארץ, ואליה גוים יבאו מאפסי ארץ, ושם קהל גדול מורע הקדש, עובדי עבודת הקדש, מלאכתם מלאכת ה', וערב ובקר שתולים בבית ה' — ותהי עלי שם יד רבותי אציליה ושועיה, נקובי ראשית בחכמה וידועיה, לפרש להם בלשון הקדש פירוש המשניות שחבר הרב הגדול נר ישראל, וברבוי התורה משנה ליקותיאל] — משה השני], הוא עין הדעת אשר תאווה לעינים, כגן ה' בארץ מצרים"¹². ובהקדמתו הקצרה הוא מראה שגלויה לו היטב חובתו המשולשת בתור מעתיק. "הכמי כל אומה הסכימו כי אין לאדם להעתיק ספר עד ידע ג' דברים: א) סוד הלשון אשר יעתיק מגבוליה, ב) וסוד הלשון אשר הוא מעתיק אליה, ג) וסוד ההכמה אשר הוא מפרש מוליה [הבנת התבן], ובשלישה אלה חבל המליצה ירתק, והחוט המשולש לא במהרה ינתק". הוא מעתיק "ברב המקומות מלה כנגד מלה" אבל "יריץ להשיג

¹² ראשית המנח הנפלא לכל המשנס שנדפס בספרי התלמוד בתור, הקדמה לרמב"ם ז"ל מסדר זרעים".

מס' שביעית. אולי לא היתה העתקת המשנה עבודה נאותה לרוחו, ויפסיק את מלאכתו. אחרי הגיע הספר הפילוסופי הנכבד של הרמב"ם למקום מושבו ויתקנא בר"ש אבן תיבון להעתיק גם הוא בסגנון הקל המיוחד לו את הספר שהוא אשר הרעיש כל תפוצות הגולה¹⁶. לא נודע ברור אם העתיק גם את המורה בשבתו בפרובנצא כמו שנראה מהקדמתו, או נכונים דברי הכתבת (תחכמוני עמוד 410): "והעתקתי בספר ד ללשון הקדש מורה הנבוכים לאחד מן הנסיכים, והיה לראותו כוסף — ושמך יוסף". אולם נראה מתוך החרוזים ההם רק שהוגש הספר למנחה להנדיב יוסף, איש לוחם מלחמת החכמה ועלו בה אבל מקריב לבו גם לעבודת ה', ובמליצה יפה כותב לו המעתיק שימצא בהספר המחקרי הזה גם יציצים ופרחים, גם אש ועצים לקרבן לאל.

מלאכת ההעתקה הזאת מספר אשר יצא כשמש בגבורתו להאיר ע. שמוי המחשבה העברית ויברא תקופה חדשה בהשכלת ישראל, נכבדה ביחוד בתור עדות ספרותית, ונעים להתבונן בערכה המיוחד לעומת צורתה העתקת אבן תיבון. העתקת ר' שמואל אבן תיבון היא עבודה למודית, מדעית, עשויה בעמל ויגיעה רבה לברר כונת כל מלה וברקדוק רב בגיוסאות הספר ע"פ מיון מכתבים עם המהבר, עבודה עשויה בעד בני עליה המעשים, גדולי חכמי הדור המתבודדים לעסוק במחקרים נעלים ונשגבים; ועבודת אלחריזי היא קלה ופשוטה, מליצית

¹⁶ על דבר העתקת חריזי למו"כ עי' מ"ש בלרכס החכם ר"מ שטיינשיידער בספרו הגדול על הסעתיקות (כללין 1893) עמוד 434—428.

בלקירי (Beaucaire) ויהודע שם אל נשיא עדת ישראל ר' קלונימוס ואל החכם ר' יהודה בן נתנאל¹⁵.

בהעתקתו לפירוש המשנה עשה לו שם בקרב חובבי התורה והמדע, אף כי השלים רק את המבוא הכולל ואת סדר זרעים, וגם מזה חפש כבר כמאה שנה אחרי כן ר' יוסף אבן אלפואל במצות הרשב"א ולא מצא בכל המדינה זולתי עד סוף

מ"ד): "ואל יקשה בעיניכם אלופי אחר תשובתכם על עתה, כבר הודענו על זה בכתב הכתב הכתב בחיר ה' יראה וזע יאריך ימים וכו' וכבר השכנו על אותן הספקות ושלחנו לכם עם זה הכתב החלק השלישי ממורה הנבוכים בלשון ערבי". וכמו כן לא מלא עידת אלחריזי בפרובנצא כי שב לספר ולכן בקש את שמואל אבן תיבון להעתיק הספר. — מה שנאמר בס' שבע יהודה (ד' הוצר p. 118) אלא נסיעת רבני לרפת לא"י בשנת [ת"ת] קע"א: "גם רבינו הכהן הגדול ר"י הכהן הלך לשם" יפורש: הלך בזמן שהיה לו גם כשתים עשרה שנה קודם לזה) כמו שנודע מר' שמואל בר שמשון שבשנת תתק"ע כבר שב מירושלים ומן הגליל (Rev. d. Ét. Ju. VI, 177).

¹⁵ תחכמוני ע' 351, וקרוז הדבר שהיה זה קודם שנת תתק"ה (1195), כי בשנה ההיא מת השלטון רמון (Raimond V) שהיה אוהב ישראל, והחל זמן גזרות בבלקירי, וכמה נפשות נהרגו מישראל ואין זכר מזה אלל חריזי. מתמשת בני יהודה בן נתנאל שהוא מוצרי, השלישי יצחק הוא הפייטן הנודע ר' יצחק השקירי (כפיוט אחד להושענא רבה מנהג קרפסטרן המתחיל "אב אחד כללנו" הוא חותם ברשאי החרוזים: "השוקן כהר שניר במגדל מלכ"ה" הוא המקום Malaucène מחו Vaucluse בלרפת).

ושעשועית, עשויה בעד העם, מולולת בפרטים הלמודיים ושואפת להרעיון העקרי. "שמתו כל כואדי לה קריב הת עלת, כפי האון והיכלת... ולא באתי לגלות סוד מסודות הספר ולא לפרש ענין מעניניו כי אם לסדר בו הענינים, כמסקל המסלה טוהאבנים". לפי הפצו זה הוא בוחר במבטאים עכרים קלים ודוחה ככל האפשר את המלאכותיים, גם מעתיק הוא במקום שאפשר שמות פרטיים מלשון ערבית לעברית — בדרך הפוריסטיים. במקום "שליה" הוא כותב "מניעה", תחת "העדר" — "אפיסה", את אבו נצר הוא הופך לאבי ישע; את האסכנדריא (ן' תיבון, בראשית הספר) לארץ נוא אטון. בכל זאת הוא נאלץ על הרוב להזיז במבטאים פילוסופיים אשר חידשו בני תיבון, מחסרון אחרים. העתקת הריון מועילה הרבה להבנת התכן כשמעריכים אותה מול העתקת ן' תיבון, יש אשר האחד כובון יותר לתכלית הענין ומפיץ אור על שניאה שבהעתקה האחרת (47).

17) כן מביא הרמב"ן בפירושו לבראשית י"א, כ"ח כסס המו"נ אגדה על אברהם אבינו אשר "הוכיחו בספר עזרת האכרים המלריים" והוא על פי העתקת חריון שהיתה ביד חכמי קטלונא (מקום מושב הרמב"ן ומולדת חריון לדעתנו), אבל בספרי מו"נ העתקת ן' תיבון הובא כנכון (תלך ג', כ"ט) שס הספר העבודה הנכטי"ה (וכן הוא בפרק ל' ופרק מ"א, וכמקור הערבי שהזיף לאור החכם מוינק) והוא ספר נודע על דבר עבודת האדמה אל הנאבא טאויס, והטעות הגיעה לחריון ע"י תלוף מלת נבטיה בקבטיה, שפירושה מלריס. לעומת זאת מראה הח' שיער במהדורה שלו כמה מקומות שהעתקת חריון כטובה ושל חברו איננה מסכמת

בעבודתו ואת העיר עליו קנאת סופרים עצומה מצד המעתיק הראשון, ואע"פ שרש"ן תיבון מבטיח כי לא משנאה וקנאה פרשית רק מקנאתו להרמב"ם הוא משפיל כבוד אלחריון "ומפרסם סכלותו", "לא להתכבד בקלונו, השם יודע ועד", בכל זאת ישפוט דיין אמת מכל שורה ושורה של דברי גדופיו כי הצער על הסגת גבולו מדבר מתוך גרונו. "אחרי אשר התפאר לסדר עניניו בדי להרבות התעלת" יתמרמר ן' תיבון: "והזוי להפך, בלבב במקומות רבים ענינו בהוסיפו מלים או בשנותו מקומם — וכתב עלי בפתיהנו כי אני כונתי להעמיק (den Sinn verhüllen) ותלילה לי — אבל כונתי היתה להשמר מהרום אל הענינים". אחר כך הוא מתאוונ על שהעיו חריון לערוך תכן הפרקים של המורה, שהוא נגד רצון הרמב"ם והשבועה שהשבוע שלא יפיצו את הספר בקרב העם ולא יקלו הבנתו, והסופר הזה חפץ, לעבור על שבועת הרב ולפרוץ גדר — וסכלותו ומעט הבנתו עניני

להמקור הערבי. באיזה מקומות ומלא המעיין על נקלה כי מנאט עברי שאינו מסכים להמקור הוא רק שבס אחד הסופרים. כן נפרק ממשום לראשון (הוא פ' ל"א אלל תיבון) אלל חריון: "כאשר מלאנו אריסטו יקיים התנועות.... ויביא מופת על בטול השדים", והכונה לפי המקור הערבי (אנאטאל אל גאז) -er beweist die Nicht-Existenz der Atome וכן מעתיק ן' תיבון: "בטול החלק שאינו מתחלק", אבל קרוב הדבר כי רק טעות סופר היא ול"ל בטול האתודיס, אע"פ שכבר המעתיק הלאטיני הראשון (ע"י בערס הכאה) טעה כזה והעתיק diaboli (ודעת הר"י פערלסם היא כי אלחריון גרם בערבית אלג'ן שפתרוט שדים).

הואמר הצילוהו משתיהם... ואלם נתן מכושלים לפני המעוינים בהעתקתו והבאים בשער הנאצות ההוא (1) שירמו שיש בדבריו נכונה — כי ואמינו לו בפירוש המלים הערביות, כל שכן עם שמעם עליו שהוא בקי בשתי הלשונות בעברית וערבית; כי כן הוא, וראוי הוא להעתקת הדברים המובנים בספרי השירים וספרי הלשון ודברי הימים שאלה הם מלאכתו ואומנותו, ואולם הים להעתיק ספר כולל הכמות עמוקות אשר לא פקה עין בדבר מהם וגם שכלו אינו כדאי להבינם מעצמו, על כן לא ידע בהם מאומה, גם במלות נקלות מאד שנה בהעתקתו למאמר זוה ובהעתקתו לפתיחת פירוש המשנה.

מפמלת האשמות והנאצות האלה אנהנו יכולים לברור במטחה רק את המשפט החרוץ על דברי כשרון אלהריו בהעתקת מספרי שירים וספרי לשון ודברי הימים, וגם חפש דעותיו ותשוקתו להרים השכלת בני עמו, אשר בעבורה לא שם לב לגזרת הרמב"ם בדבר המוצג שכל עיקרה לא יצאה אלא לגדור בפני המחקרים הנשגבים לכל יגיעו לבני אדם שאינם מוהגנים ויפרקו עול על ידי השכלה שמהית. אנהנו שומעים קול בעל-מלאכה מרעית, עורך בועת אפו במערר התקירה המפשטה, מודקק על כל קוץ וקוץ וצר עין בעבודתו—מתקצף על סופר פשוט מתהלך בין החיים ולבו פתוח כויל השאיפות הרוחניות של החמון, משוטט במקצועות שונים בצעדים קלים ומרהיב בנפשו לגשת גם אל היכל ספרי המחקר, והוא איננו מוהכניסם המקודשים לכך. ובאמת לא על הדרך הזאת נשארה תפארתו לדורות הבאים. כי בעת אשר העתקתו תיבון קנתה וכות אורח בישראל ומוזמן המוצא הדפוס הופיעה במהרהרות רבות, נשארה

חברתה גנוזה בכ"י כשש מאות וחמשים שנה (18), ולהריו יצא שם רק בתור מליץ ומשורר, ע"י עבודתו בספרות השעשועים.

ד.

שובו לספרד. העתקת „מהברות הריו"
ונסיעתו לארץ הקדם.

בשנת תתקס"ה (1205) אנהנו מוצאים את המופר בעיר הגדולה מוליטולא בספרד. אם נהפוך את סדר המסעות אשר

(18) הופיעה בפעם הראשונה: חלק א', לונדון תר"א, ח"ב: תר"ו, ח"ג: תרל"ט. — ככל זאת הביאה כבר לפני זה תעלת רנה, כי מלכד סהגו כה איוס מתחמי ישראל כספרד, נעשתה ליסוד להסתקסה הלאטינית הראשונה מהמורה, שחכר חכס אחד עוד במאה ה"ג למספרס (ע"י שטיינשניידער, Hebr. Uebers. 432 p.) ולפי דעת איוס חוקרים הגה כבר הקיסר פרידריך השני נכד בארכנארסא, בן דוכו של חריו, כהסתקסה הרומית הדיא ודכר אודותה עס המאזכר העברי כסיותו כנגג איטאליה. הכה"ת פערלעס אכר דקדק ככ"י מהסתקסה הרומית, הנמאל כמיינכען, סוכית שנעשתה על פי הססתקסה העברית של חריו (ע"י ספרו: über die erste lat. Übersetzung des Maimonidischen Führers, Bresl. 1875) וכהמשכים רכיס כהמאלכפ החדשי של פראנקעליגראטץ חלק XXIV, בימוד עמוד 67 והלאה). כהסתקסה הרומית הדיא הגו גדולי חכמי סנאריס בימי הבינים, אלככרוס מגנוס, וטהומאלס מאקיוט, והכילא

הוא נותן בפי „חבר הקיני“ נוכל לחשוב שבקר לפני באו לטוליטולא את הערים המנויות בשער מ״ו: נרבונה, ברצלונה, לרידה (בצ׳ל במקום אלרידה), קלעת-איוב; אולם אפשר גם כי בנמיעתו אח״כ למרחקים עבר בתחלה על המקומות האלה. בנרבונה הכיר לדעת את ר׳ לוי (19), „מנשיאי בית דוד“ (ע׳י אודותיו: גאלליא יודאיקא עמוד 407 ובספר העתי REJ חלק XVI ע׳י 83), מרביו על ברצלונה נראה, כאמור למעלה, שמצא שם חמיכה רבה מצד גדולי העדה ולפי השערותנו שקד שם על למודיו. בעיר לרידה הכיר לדעת את ר׳ יוסף ן׳ סיד (20) אשר „שכלו לא ימד אבל דרך המינים למד“, ובקלעת-איוב (Catalajud) — את ר׳ יוסף קסטנטיני הרופא. בטוליטולא מצא עשירים והכמים רבים מבני ישראל ואולי העירו הם אותו להעתיק מלשון ערבית את „מהברות הרירי“ אשר נודעו אז לתהלה, ספורים על דבר איש רב תבונות מפליא לעשות משוטט בארצות וגושא מושלו על הכל. אבו-ע׳יד גבור הספורים הוא איש כל יכול ומביא את מכוריו לידי תמהון בחליפות ובתמורות שיופיע בהם. הספר הזה המושך נפש בנפלאות הכנו היה לשעשועים לקוראיו, ולתפארת להשפה הערבית במליצותיו שהן כמעין המתגבר

דברי הרמב״ם בספריהם. כן נתגלגלה זכות על ידי אחריו שטועה הפילוסופיא של הרמב״ם לתהלה בין חכמי א״ם.

(19) מבני בניו של ר׳ מכיר, נזכר בחספת מכתבים כ״י אשר רכשה ח׳ All. Isr. בפאריז עם ספרי יוסף הכהן (ס׳ ג׳, ז׳, כ״ו).
(20) ע׳י אודותיו: סטיינטיידער במכה׳ע יוד. לייטשריפט לגייגר, IX, 177.

ובהשירים הקטנים הנפוצים בתוכו בקרב הספורים⁽²¹⁾. קשה היה להעתיק ספר כזה לשפה אחרת באופן שיעמוד מעמו ולא תפוג החריפות שבחרוזיו, ומליצים רבים אשר נסו כחס בהעתיקה השלימו רק חלק קטן כי „לחוק מליצות הספר נבהלו ויבעתו, ולקול רעמיו ואבני אלגבישו גועו ויצמחו, וירד עליהם הברד ומתו“. ובעבודה הזאת הראה אלהריו את כחו וחריפות שכלו, הוא „דבר אל סלע השיר ויתן מימיו“⁽²²⁾. אולם במשך עבודתו בהעתיקה זו בא בלבו הרעיון לשוטט גם הוא אפסי ארץ, „לראות פליאות העולם“ ולחבר ספר מקורי כמתכנת הספר הערבי למען הראות יקר תפארת שפת עבר משאת נפשו, כי ראה „כי הסכיל עשו, וגדול עוננו מנשוא — בהלכו להעתיק ספר זולתנו, כאלו אין דברי אלהים חיים בינותינו“.

או יצא למסעות הגדול ויעבור ארחות ימים למען בקר את ערי המזרח, בעקבות הנוסע ר׳ בנימין מטודילא אשר עבר שמה בחמישים שנה לפניו ברב קהלות ישראל. לא נוכל

(21) החכם De Saey הויליז כזמנו את הספר הזה (בשנות 1822, 1847) והמזכיר האשכנזי ריקקערט העתיקו בשם: Die Verwandlungen des Abu Zeid (1826) וקרא את המתכנת ממין הזה בשם: לאנדשטרייכער-מאקאמטן. — הסופר הכירי חי בשנות 1064—1121, ע׳י אודותיו גם מאמר Aug. Cherbonneau, Polybiblion, 1879.

(22) הקדמת התחכמוני (עמוד 13). שם ההעתיקה מס׳ הכירי הוא: מהברות אית יאל, והופיעה כפעם הראשונה ע״י חכם אנגלי (נולדי) Th. Chennery לונדון תרל״ב עם הקדמה אנגלית ועברית (ע״פ כ״י לוכספורד, כולל כ״ז פרקים).

להאמין כי מרב צרה הרחיק נדוד מעבר לים התיכון, כי אין אנחנו מוצאים רושם אסונות מיוחדים בהייו הקודמים ועל ידי העתקותיו המועילות והנכבדות בישראל בטח מצא לו כדי צרכי פרנסתו. אם אמת הדבר כי הוא חבר את החרוזים (המיוחדים לו).

אלו לפי אדי דקסי וזלון

לא דרקה כף רגל אגוש יבשת...

אזי כתב אותם בלחץ אד עובר, באחד מימי היגון והמרירות המצויים בחיי כל איש בעל רגש. ע"פ ספרו אנחנו רואים אותו שש כגבור לרוץ ארח מאה בתו לנדוד ולשוטט בעולם ולמען אסוף ידיעות והתבונן במהוות חדשים.

דרך ים התיכון הגיע לאלכסנדריא של מצרים ולדאמירא⁽²³⁾. בעיור המלוכה או כאשר יכנה, צען מצרים, לא מצא עוד את הרמב"ם בחיים (פמירתו נודעה לו עוד בטולישולא ויחבר על מותו את החרוזים אשר בשער ג', עמוד 413) כי אם בנו ר' אברהם, נגיד לקהלות ישראל במצרים, אשר כמו אביו גר בפוטטאט (היא העיר או "המדינה" השניה הקרובה לעיר הביירה). לכבודו ולכבוד הדיין ר' מנחם, אשר היטיב עמו בתחלה, חבר חרוזים של תהלה ויקר (עמוד 395), אולם ר' מנחם אשר בטח בו חדר עד מהרה מתמוך בידו.

⁽²³⁾ לד"ק היא דאמיעטא על חוף הים בואך מזרים, אבל לפי דכ"י שוואב (במאמר המוכר עמוד 235 על פי מכתב שטיינטיידער) היה גם מקום בשם דאמירא קרוב לדאמיעטא וזכר ברשימה גיאוגרפית עתיקה.

ויעובדו לנפשו ביום צר לו, אז כתב עליו אלהריו את השורים;

קָרָאתִי בְּצַר לִי פֶסֶל

וְאֶבְטַח עַל עֵצֵב נִגְזָה (עי' 424).

במצרים ישב איזה שנים ושם החל לחבר את מחברותיו⁽²⁴⁾ אשר קרא בשם "תהכמוני". משם נסע לירושלם ויפגוש באה"ק את רבני נגב צרפת, "חסידיו עליון הבאים לשכון בציון", את ר' יוסף ור' מאיר⁽²⁵⁾. אח"כ בקר את עכו ואת צפת. בספור נסיעתו לא נמצא: שעשה עליו בקור ירושלם ושאר ערי א"י רושם עמוק — אף כי במקום אחר הוא מביא חרוזים שכתב על אבל ציון.

בימי שבתו בירושלם חבר את השיר "נפשי לציון מספרד גלתה", אשר מהמספר לחרבן הנמצא בתוכו "אלף, ועל מאה וארבעים שמונה" (כצ"ל) נראה זמנו: ד"א התקע"ו (1216), ואחרי אשר רק חדש ימים ישב בעיר הקדש (שער ג', עי' 444) יהיה גם זה לנו לאות כי ארך זמן שבתו לפני זה בארץ מצרים⁽²⁶⁾, וכי הרעיון לראות את ארץ הצבי (שער י"א) לא

⁽²⁴⁾ וכמה יועיל הספר הזה לחנכי כל מדינה, ממזרים ועד פדניה" (עמוד 12). גם מתוך מגלה מזרית על בן זוטא או שר שלום Jew. Quart. Rev. VIII, 546 אשר סגנונה קרוב לסגנון מתכרות התחמוני, נראה השפעת מליצי הארץ ההיא על חרויו (ועי' ההערות לשער 17).

⁽²⁵⁾ עי' גראטץ חלק ששי, עמוד 404.

⁽²⁶⁾ בעמוד 245 אצל המספר "ד"א ותשע מאות" יש למחוק מלת "וחמשים" שאיננה כ"ל. למעלה מזה אחרי "אזי חיים כלעונו" חסר: "הן מנח את תועבותיהם לעיניהם ולא יסקלונו".

היה עיקר מחשבתו בהרחיקו נודד. אולי מהר לעיוב את אה"ק מפני נוסעי הצלב, אשר הגיעו לעכו בשנת 1217, אבל אין זכר לזה במחברותיו, כי אם ש„נכסף לראות ארץ שנער“ (שער ל"ח) וגם התשוקה היתרה להגיע עד קבר עזרא היא מחלק הרמיון⁽²⁷⁾, למען ספר הנפלאות ע"ד הקבר והביא התרומים אדותיו.

ובכן נסע „מאשור עד גשור, מארבל עד בבל“, ובכל קהלות ישראל אשר עבר עליהן קרמו הנדיבים פניו במנחה וישר לכבודם שירי תהלה — וכל בוששה וכלמה לא היתה בזה בזמן ההוא בקרב ישראל, וגם אחרי כן עד הדור שלפנינו, כי הנסף וצרכי הגוף לא היו נחשבים הרבה אצל ההוגים בתורה ובמדע, ולעמית זאת גדל מאד ערך הכשרונות הרוחניים ומעלת החכמה, עד שאיש עשיר מעם הארץ חשב לו לכבוד אם איש מהחכמים והסופרים סעד על שלחנו או לקח משאת כומו, והכמת המסכן הרימתו אל על במצב החברותי. אלהריוי הרבה גם לשפוך בוז וקלון על אלה אשר הקשו לבם ויקפצו ידם, אבל כמדומה שיש בהרווי החרפות יותר מן השחוק והלצנות מאשר ימצא במ רגש אמתי של עברה וקצף.

מן הערים הנכבדות אשר בקר בסוריא, וממנה והלאה במזרח, נזכר:

דמשק. הנוסע ר' בנימין מטודולא אשר בקר את העיר הזאת ברור שלפני אלהריוי מוצא בה כשלושת אלפים

⁽²⁷⁾ אע"פ שבמקום הזה (עמוד 289) המחבר טס את שמו מפורש כפי חכר הקיני, במליית הכתוב: „וינד יהודם מאת אחיו“.

משפחות מישראל (ור' פתחיה אשר היה שמה בערך 1175 חשב כעשרת אלפים — נפשות). שם חיו בעת ההיא לומדי תורה וחכמים ומשוררים. אולם על היותר נכבד שבאחרונים, יצחק בן ברוך הרופא, ואמר אלהריוי „שיריו פוחזים וריקים ומתלוצץ בו (עמוד 187) כי כל השומע יצחק לו⁽²⁸⁾. את ר' צדקנה הדיין בעיר ההיא (423) אשר — כמו שאירע למשוררנו גם במצרים — תמך בו בתהלה ויעוּבְהוּ אח"כ לנפשו, ואולי גם הקל בכבודו, הוא מרמה לאיש אשר נטע כרם ועת החל נתון פריו נתשהו, או לבונה היכל וחוזר והורס אותו, ומתרה בו כי יפגענו בהרב לשונו (424):

יַעַת פִּי אֲשַׁלְפֶנָּה — הַעֲנִיקִים

אֲנִי מוֹרִיד פְּזַעִם לְעֵלְזָקָה ! —

וְכִי נִגַּשׁ לְמִלְחָמָתִי (בן בכ"י) וְנִמְלֵט,

וְכִי שָׁלַח בְּהוֹדֵי יָד וְנִקְּהָ ?

אל ר' משה בן צדקה (אולי בן הדיין הנזכר), רופא מהולל ונכבד בחצר המלך, ידוע לשם בספרות הערבית⁽²⁹⁾ כתב מכתב בקשה והרווי תהלה, והנדיב הזה

⁽²⁸⁾ הקורא יראה כי האמור שם למעלה (קודם, ומאזכר דמשק), ומנחר מאזכריהם יצחק בן ברוך הרופא וכו' הוא על פי טעות אחד הכותבים שלא במקומו והוא רק נוסחא אחרת להאמור למעט מזה אלא דמשק.

⁽²⁹⁾ הוא מוזר ורבו על הרופא הערבי אבן אבן חוסאביא אשר כתב דברי ימי הרופאים מכל הדורות בלשון ערבית (כ"י) ובספר הזה הוא מפאר ומזומם את הרופא היהודי נ' לדקה ומספר פרשת גדולתו

„מגדל עז ליהודים, העומד לפני עמו בפיץ“ משך לו חסד ויקרבתו בימיו צדקו (עמוד 354, 445), אולם יותר מזה תמך בידו נשיא העדה המופאר ר' יאשיהו, עשיר רם היחס (מגזע דוד) אשר לו הקדיש את „התחכמוני“.

המושורר המצוי ברמקש, מחבר „שירים אסורים לשמוע, והשמוע אותם חייב לקווע“ הוא לדעת ר"מ שטיינשינדר משה דרעי הנודע³⁰ אשר היה ברמקש בזמן ההוא. ארם צובה. מקום מושב הממשלה, שם היתה

וחכמתו וסכסוף הסכסוף והמתנות אשר קבל מאת השלטון, אף כי לא אבא להיות רופאו התמידי ורק כהדרשו נסע אליו מדמשק. לפי דברי הסופר הזה נולד ר' משה (אימראן אל ישראלי, אוהד-אדין אבן זדקה) בשנת 561 למוחמד (66—1165) וגם אביו סוה רופא (ולא יפלא אם היה גם חכם תלמודי ודיין בדמשק), עי' מאמר התייר הגדול פרוס' שטיינשניידר במכ"ע Jüd. Zeitschr. של גייגר, שנה ט' עמוד 172 והלאה, ושם הוא מביא גם ממקור ערבי כי מורו הישמעאלי של ר' משה ו' זדקה שם לו לחק שלא להורות חכמת הרפואה לאיש בלתי מוחמד, ורק שתי פעמים בתינו עבר על מדותיו ויחקר בחכמה ההיא שני אנשים בני דת אחרת אחרי אשר התיקוהו זמן רב והתחמנו לפניו ולא נתנו לו מנוחה, ושני תלמידיו אלה היו לרופאים מנויים, האחד מהם הוא ר' משה ב"ש. — הרופא הזה נקרא פעמים רבות לרפאות תולסי בחמת (Edessa), וכעיר ההיא השיגוהו גם המות, עי' נכון את כתבת החרוזים הנ"ל של משוררנו, גם המלים „לעירך טוב ושים הדך בחדרך“ (ע' 419) והכתבת להחרוזים „שאלוני הלא תשמח“ (ע' 460).³⁰ עי' לקוטי קדמוניות לפינסקער ומאמר ה' י"ג בהחלון השני ע' 58, ודברי רמ"ש (l. c. 178).

עדת ישראל נבבדה וכאבן נזר התנוסס בתוכה החכם הנעלה „יחיד הדור“, התלמיד הותיק והחביב של הרמב"ם ר' יוסף בן יהודה המערבי (ו' עקנין) אשר עלה מאורופא למצרים בשנת 1185 ולמענו כתב הרמב"ם את המורה, אה"כ נסע לארם צובה והתיישב שם בתור רופא ומפיץ חכמה³¹. אותו משבב ומרוכמ מאד אלהרי"ו (362, 446). מלבד החכם החסיד הזה היה בין אצילי העיר רופא אחר בשם אלעזר, כפי הנראה, „הפשי בדעות“ — אף על פי שבהשכלה אמתית ומדע פילוסופי לא הגיע לקרסולי החכם המערבי, כי שמו לא נודע בין חכמי הדור — ופורק עול הדת כאחר מבני „ההשכלה המעשית“ מהדורות שלנו „ופעם אחת שלח מלך חמת בעברו ונסע אליו ביום השבת!“. התו האחד הזה יאיר לנו כברק ויראה לנו את תמימות הדור התוא ואמונתו עם ה' ועם קדושים. את החמא היחיד, חלול שבת מאת רופא ובמצות המלך, יוקיע אלהרי"ו לעיני השמש ויוסיף „הן אלה קצות דרכיו“, מזה נראה כמה מן הכעור (Odium) היה אז במעשה פריצות כזאת, אשר בזמן הזה לא יעלה עוד גם על לב שומרי הדת להתמרמר עליו, ולו היה מצב העניינים במרוח שונה כואשר בצרפת ובארץ מולדתו ספרד, או היה המליץ מעיר על ההבדל³².

³¹ עי' אודותיו הס' של החכם ש' מונק: Notice sur Joseph b. Jehudah והאנליקולפדיא של ערס וגרובער חלק 32 ערך יוסף ב"י.
³² חמנס המחבר השמיני אח"כ את העורים מן „ושם הרופא אלעזר“ עד „והודיע לכל העולם פתיותו“ (שליס כשי כה"י שבכריטיס עזראוס) וחזר והלל אותו בתור טפסר ומנזר, גלי ספק בעבור הטובות

מלבד זה הוא מוזכר מזהיר את הרופאים ר' הנניה בן בצלאל, ר' יהודה ור' פנחס, הדיין ר' חסדאי, החזן ר' דניאל אשר, וכבוש בנעם שירו לבות עם הקדש, השר ר' סעדאל בן עזרא. מנכבדי העדה: שני האחים ר' עזריה ור' שמואל; ר' ישועה, ר' יבין, ר' הנניה, ובני אחיו של הרופא אלעזר: משה, דניאל ויוסף (66—363). מן המפורסדים: ר' יוסף בן צמח, שילה, יהוא בן אלקצירי החזן, ועוד חזנים וגם דיינים אשר נסו כהם בשירה (89—188).

חמת (היא העיר המהוללה Edessa, אור כשרים העתיקה). שם הדיין ר' מבחר, והרופא ר' דוד, "איש תמים"; השר הגדול, "משנה למלך" ר' עזריאל (יועץ השלטון; עצתו למלכים — כצ"ל בעמוד 361 — יעשו בה, אשר לא יעשו שולפי חרבות" = יוהר נכבדה להם מנכורת אנשי המלחמה).

כלנה (Rakka על נהר פרת), "קהל טובה, כלם חסידים ויראי שמים אבל — סגוריו ידים!". ראש העדה ר' צמח ואחיו עובדיה. הנוסע בנימין מצא בעיר ההיא כשבע מאות (משפחות) יהודים. על איש מאנשי כלנה חבר הרייז שיר החרפות, "יליד זלות" (399), על אחר ושמו חזקיה (411) ועל איש בשם "ברכות בן ישועה" משורר או מנגן (189) כתב גם כן חרוזי בוז וקלסה, על זה האחרון הרפות גמות מצוינות במינן, שאינן יכולות עוד להחשב כמהתלות. לפי הנראה מוסבות על האמלל הזה, אשר לא מצא חן בעיני אלהרייז,

עשה עמו, אבל די לנו שכתב ונסר לנו לפי תומו גם את הנוסחא הראשונה. — ראה גם סער כ"ד (220): "וכטואי כנפס נכוס, ערכ שכת עם השקה, אמרתי אלו בית התפלה קרובה".

גם ההרזים בשער מ"ו (368) אשר באו כמעות הכותבים אצל "אשור", ושם יציג אותו כנכל מתועב.

ארבל. שם חי משורר בשם בן השכוי, ממכבדי ר' משה בן עזרא, אשר נסה לחבר על סוף כל חרוז משיר "הענק" שיר מיוחד. במקום הזה אנתנו מוצאים אצל הרייז את המלה יציאה כמובן Reim (ע' 189). מאנשי המקום: בנימין החבר אשר טען כי אין התפלה חובה יען איננה כתובה בתורה (225) וזה היה לענין לשיר יפה.

אשור (Mossul), נקראה גם בשם נינה החדשה. על אדות הנשיא ר' דוד (368) ראש הגולה שם עי' גרממן חלק ששי הערה עשירית (p. 460). בעיר הזאת ישבו לפי בנימין ופתחיה כשבעת אלפים (משפחות) מישראל, אלהרייז יתאר את היהודים שם כנדרמים בחיק הסכלות, "האובדים בארץ אשור", אולם נראה שהיו אנשי חיל וגוהים להתפעל, כי ברור שלפני זה קם בתוכם הגבור הנודע דוד אלרואי אשר נסה לאסוף צבאות אחיו להלחם מלחמת דוד.

בבל (היא בגדד), עדה גדולה ונכבדה מישראל ולומרי תורה, גאוני תבל" יודעי שם בתובה. שם שכן הרב שמואל בן עלי הנודע כמתנגדי הרמב"ם. אלהרייז מוזכר את ר' יצחק בר ישראל ראש הישיבה בתור משורר (פיטון) ובעל "ספר מחברות, ובו שירות ואגרות" — גם זה אות מופת לשתופי המבואות וערוכי התחומין בספרות הדור ההוא בין קרש וחול, לאחדות הרגש והמתחשבה אשר שררה במזרח כמו בספרד. עוד הוא קורא בשם איש עשיר מתושבי המקום: יצחק בן אלרואי אשר "קנה את הישיבה" באלף הזובים למען התימר בכבודה בעוד אשר אחר היה לה למגהל (190).

מאמצות המזרח שב דרך ארץ יון לאורופא, ובררך היה לו ספרו „התחמוני“, שלם ומסודר בצורה שהוא לפנינו, כקדום להפור בו למצוא מחיה ותמיכה הגונה מצד הנדיבים.

הז

סודר מחברות התחמוני. שיבת המחבר לצרפת וספרו. „מוסרי הפילוסופים“ ושאר העתקות.

עוד בהיותו בדמשק סדר את המחברות אשר כתב בשבתו במצרים ובררך מסעיו, ובגשיא המרום יאשיהו מצא את הנדיב אשר בקש, אשר „אין כסף נחשב בעיניו למאומה“ לעומת ספר כזה ואשר הרבה שכן לפעולת המחבר (שער א' 24—25). אמנם אח"כ, בכתבו את ההקדמה, הקדיש את הספר לנדיב אחר ר' שמואל בן אלברקולי, ובמשך הזמן הגישו גם לשמואל בן נסים בעיר אחלב ולשמריה בן דוד בארץ תימן⁸³). כבר הגדתי שאין להחפלא על

⁸³ עיין שטיינשניידר, המזכיר XX, 134 וספרו על העתקות עמוד 851. סוף ההקדמה (מן „אמר המחבר“ ע' 14) וסוף שער א' (מן „ואם תבקש לדון“ ע' 21) המדברים ע"ד הגשת הספר לנדיבים, מסכים ככ"י A (הוא Ms. Add. 27, 113 שזכרתי מוזאוס). דברי שנת ותהלה כאלה הוסף המחבר לפי הסך בשלחו ספרו לאחד הנדיבים.

התלות השירה והספרות בזמן ההוא בהסדר נדיבים, וגם פחיתות הכבוד וחסרון הטעם בהפלגת השבחים לאצילים ובעלי הון כל זה איננו מיוחד להמליצים העכרים, כי אם גם להערכים וביתר שאת להמשוררים היונים הביזאנטיים כמו פרודרוי מוס, מיכאל האלפוכיר, מנואל פילעס אשר היו במאה הי"ב והי"ג למספרם⁸⁴).

בשימונו לב אל תכן הספר בכללו נמצא בו מראש ועד סוף את השוקת המחבר לענג ולשעשע את הקורא — הוא אשר אמרנו כי בזה הוא אבי הספרות היפה; המליצה עשויה אצלו למשוך את הלב ולא להורות וללמד, לכן „מיטב השיר כובו“ ואת מחשבתו זאת נשמע גם מהתוליו:

— וְנָדַר לִי נְדָרִים — הֵם כְּשֵׁי יָם

מִלְאִים שְׁאֵל אֵין קְהֵם אֶמּוֹנָה

(עמוד 443).

ובמליצה הוא אמן נפלא מאין כהוהו. בבקאות עצומה

⁸⁴ ע' Krumbacher ביבליוטקטישע ליטעראטור מהד' טיטה p. 750 והלאה. לולי ידענו שלא היה אלהריו בקי בשלשון יון היינו יכולים לחשוב שהלך בעקבות פרודרומוס וזכריו, כי גם הכתנות המרוכז בעיני קדש וחול היא דרך הסופרים ההם, וכן ההכנה וההתרפסות לפני אדונים אשר ממנה מולא התאר „ביבליוטקטישע“. אבל האם לא רעה מוזאת ההתרפסות לפני ההמון הנבער כריקלאמה של סופרים גדורות הללו? הסופר האנגלי מקוליי במאמרו על שירי Montgomery מניח הדבר כספק, *Crit. and Histor. Essays*, New Edition, London 1878, p. 124.

בכתבי הקדש, בשאר רוח ולפעמים גם ברגש כביר הוא מדבר על ענינים שונים פשוטים ונשגבים, נמוכים ונעלים, טמאים וקדושים, ובהתייך בלשון הכתוב, בסגנון מלקט ומחבר מכמסאים נאזים (הוא הנקרא סגנון "מוסיווי") הוא יודע לשים עוקץ חד-בדבריו ולהפליא את הקורא באומנותו, גם החרוזים השקולים המובאים בכל שער חוזרים אל הרעיון אשר הציע במליצה הפשוט ושמים לו כעין מסגרת זהב. אם המוסר אשר על שפתי גבורו הוא כמדות המתבר בעצמו, אז נוכל לחשוב את השחוק והלצון אשר במחברות התחכמוני כתולדות הבז והנאצה אשר בלבו לתהפוכות החיים, לשקר ולכזב השוררים בעולם, לבערות ההמון וקלות דעתו, והפילוסופיא של המחבר כלולה בהפתגם: *Mundus vult decipi, ergo decipiatur*.

"גְּנֵי אִישׁ בּוֹגְדִים כָּלֵם, וְעַל כֵּן

אֲנִי אֶבְגֹּד כָּל הַלֵּכִים וְקָאִים"

(סוף שער ל"ח).

ספרו הוא כחנות לכל מיני סחורות, ובו ימצא כל שואל משאלו... הירא את דבר ה' ימצא בו תוכחות ותפלות ויראת ה', ואשר לא שם לבו אל דבר ה' ימצא בו תענוגי עולם וטובותיו... וכל חכם לב אם עיניו עליו יפקח, ישמע חכם ויוסיף לקח".

בפרטות נוכל להבחין בקרב הספר:

(א) מליצה ספורית וציורית: מאורעות שונות, שיחות, הלצות (כרב שערי הספר), ספורים לבדח את הקורא כמו: בית הכפרי (שער י', כ"א), בערות שליו צבור (כ"ד), הרופא האורח ומיני תרופותיו ברחובות צורה (ל'), המורה המתפאר

בעשרו (ל"ד). על החלק הזה נחשוב גם את השערים הנכבדים אשר בהם ידבר על תולדות השירה העברית, על חקי השיר ועל ערך מושריו זמנו (ג' י"ח) — בספר, צרפת, יון וארץ המזרח (35).

(ב) מליצה וכוהית ודרשנית (Rhetorik): תוכחות כוסר (ב', ה', ט'), תלונת תרנגול (י'), פלית ונדיבות (י"ב, מ"ב), "נפש, גוף ושכל — מי מושלתם הנוכל" (י"ג), לילה יום (ל"ט), עט והרב (מ'), איש ואשה (מ"א), ים ויבשה (מ"ג), רבנים וקראים (י"ז), ע"ד מדות טובות (י"ט). על החלק הזה נחשוב גם את משלי המוסר הקצרים (מ"ו).

(ג) מליצה מלאכותית, עשויה להתחרות נגד העם או נגד סופרים אחרים, להראות כח וגבורה מיוחדת באומנותו, נפלאות אשר ישתאה עליהן הרואה. מעין זה הוא המכתב שיבולים לקרוא אותו ישר והפוך והיה לברכה או לקללה (ח'), "השיר הנצמד" (ל"ג, ע"ד שירה קרובה לזו אשר הח' ד' קויפמן ירים ערכה יותר מדי, ראה Jewish Quarterly Review, X, 431). על החלק הזה נוכל לחשוב גם את כל השירים הריקים אשר רק צבעיהם נוצצים ורעיון או רגש אמתי אין בהם, החרוזים אשר לשוא, יכס מערימם ברקמה ותשבץ (6), או החרוזים המשולשים (עברית, ארמית וערבית, שער י"א) והמאקמות על סדר א"ב (276).

(35) ע"ד חריו בתור מבקר ע"י גם מאמרי ל' דוקטס במכה"ע מילאטסטרפט של פולקנעל VII, 214 ונמכה"ע בן מניח ט' 1861 עמוד 16 עד 102.

ד) שירי רגש ומחשבה אשר גם הם לא מעטים בתוך הספר ומתנוססים בתוכו כאבני תפארה. יש אשר נמצא בתוך ערכת הרוזים גפוחים משמיעים קול והסרי תמונה, איזה מורים מלאים ליריקא מפעמת בעז והדר אמתי, מלים ואנחות אשר מוצאן מתמצית הלב. על הרוזים כאלה יאמר בצדק:

מקור השיר בלגי ותואותיו,

ואולם מהשבותי מעונותיו --

בדר מלי (כצ"ל) באיזרות בין גנותיו,

ונתיך אשר לבגי קופאותיו (ע' 152).

את המלים הקרות כספור הוא שואב אמנם מהאיצר הגנוז, מידיעותיו הרחבות בשפה, אבל באש היוקדת בקרב לבבו יתיכן, יחממן, יפיה בהן חיים ונפש, וכן „ותלקתי יקד מלי“ — גהתלקתי יקד ללב בדר“ (עמוד 1). נחשבה נא על שירי הרגש והמחשבה את הרוזיו על ציון וירושלים (242, 390), על הגלות (420), על קברות עזרא ויהוואל (שער ל"ה, ראה גם ע' 393 וההוספה מותר כ"י), על מלהמת בעלי החיים איש ברעהו (231), תהלת משוררים (167—162), על האהבה ויפות תאר (199, 201, 385, 402, 408, 417, 424, 428) — אע"פ שרבה הפסלת על הסלת בשירים האלה. אבל מוצינים במינם הם שירי הצון (הומאג'ר) הנחמדים, אשר מהם נעתקו לשפת אשכנז כאות זמפת למעם יופי בשירת הספרדים, „על הנמלה“ (49), „על הפרעש“ (52), על אשה מגוללת (75), צרות חבר הקיני (215).

ה) הרוזי תהלה וקהלה לאנשים פרטים בסבות שונות (Gelegenheits-Gedichte). גם באלה יפליא

לעשות, ומלבד הרוזים על חכמי הדור אשר רחש להם באמת כבוד רב (הרמב"ם, ר' יוסף המערבי), הרבה לשורר תהלת נדיבים אשר תמכו בירו (24, 407, 408; כלנה 399, 417; דמשק 423 ועוד), אבל גם לקחת בעטו נקמה מנצורי הלב אשר קפצו ידם, וילך בנהיבות גבור הספר המתפאר:

„הנבךך גביאו תוך שאולה — ותשפל ארימו עד עננים“.

כאשר לא נדע באיזה גמר את הספר, כן לא נדע אל נכון מתי שב לאורופא. בארץ יון לא ישב זמן רב, כי הוא מזכיר רק תחנותו בתבין ושני משוררים בלתי נודעים בספרות העברית: מיכאל בן כלב, „אשר למד בספרד“ ומשה בן אבטליון (36). אחרי איזה שנים אנהנו מוצאים אותו שנית בלונדון בנגב צרפת וחכמי העיר התיא, „חבר כהנים אמונים“ — אולי ממשפחת ר' יהונתן הכהן אשר הלך כבר לעולמו — מלאו ידו להעתיק משפת ערבית את ספר משלי המוסר אשר חבר הפילוסוף הנוצרי Honeia אכן איסאק. הספר הזה הוא ילקוט אמרים מועילים שבאו בקבלה מחכמי היוונים והרומים ובתוכם גם ספורים קטנים להורות חכמה ומדות טובות ואמרים מחכמי הקדם. המחבר חוניין או הנניה בן יצחק הנוצרי (חי בשנות 809—873 לספירתם) נודע בתור מעתיק ספרי יון ללשון סורית וערבית, והספר אשר חבר בעצמו ערבית ותרגמו אלהריו נודע

(36) עמוד 186, 70 וגם בשער ל' ע' 388 ז"ל (לפי נייבאר, מלאכת הסיו) הייתי בארץ תבין (תחת: יושבי יעבן) היא העיר Theben. אני מסכים לזון שעבר המחבר כתורתו דרך יון תף כי לפי המסופר עבר משם לאלות מורת.

בשם Apophthegmata Philosophorum ופעל הרבה על ספרות העמים בימי הביניים³⁷. אחרי תרגומו את הספר הזה עוב את לוגיל „ושב אל מתי סודר“, כנראה למקום מולדתו בספרד, ואחרי אשר חבורים גדולים או העתקות מספרים גדולים לא

(37) לא נוכל להרכיב פה דברנו אדות הספר הזה (הופיע עכרית בשם „מוסרי הפילוסופים“ בריווא די טרנטו שכ"ב, וכהולאה חדשה על פי כ"י מאת ד"ר א. לעוונטשאל, תרל"ו. שתי העתקות טונות בל' ספרדית נמצאו בלוזר אסקוריאל ומחוכן נראה שנעשתה לפי זה העתקה לאטינית מהספר, עי' טיינשייניי (Hebr. Übers. 349), אולם דבר אחד ראוי להזכר. כל התינוקות לומדים כעת בעל פה את השיר הנחמד של סיללטר הנקרא „Die Kraniche des Ibykus“ וכל בעלי טעם יוקירו את השיר — אבל מי ישער מאין מואל ספור המשע? מקורו הוא מספר „מוסרי הפילוסופים“ אשר העתיק חריוו ומשם לפת ארצות דרכו לספרות העמים. הנני יספר כשם ספרי יוניס כי המלך קומודוס, כתב אל איניקס (= איביקס) המשורר שיבוא אליו — וגם אליו והוא היה במקאת מן המדברות נפלו עליו אנשים מן הסטטים בני בליעל — והוא מיטיע ימין ושמאל מנקש עוזר ורואה ולא מאל עוזר, וכשא עיניו אל השמים וראה כרוכיות תפופים בלור — זעק לאותן הכרוכיות המשופות: לא מאלתי עוזר שיטורני ורואה שיראני ואתן תהיו המבקשות דמי! ושחקו הללים — אה"כ סרגובו וחלקו ממונו ובגדיו" — וכיום מועד בהתקבן היונים ובאו האנשים מכל פנה והנה בתוך הבאים גם הורגי המשורר, ובעבור כרוכיה זועקת על ראשם אמרו זה לזה אלה המבקשות דם איניקס — על ידי זה תפסו ונאלצו להודות וכו', כמעט בכל הפרטים כמו בשיר סיללטר.

נדעו בשמו מזמן מאהר, קרוב הרבר שלא האריך ימים ושבק היים בארץ מולדתו בספרד סביב לשנת 1225.

למען יהיה זכרון עבודתו הספרותית שלם אביא בזה עוד את שמות הספרים הקטנים והמאמרים אשר חבר או העתיק מל' ערבית, ומהם אשר עוד לא הופיעו בדפוס והנם גנוזים באוצרות שונים. העבודות הקטנות האלה קצתן מלפני נסיעתו למזרח הן וקצתן מהשנים שאחרי חזרתו.

(א) ספר גורלות, הוא הספר שמוכרו בתחכמוני שער המשים (404) ונמצא בכ"י באוכספורד (בודל' 1345) וגם במינכען, פאריז, וויען, ובוה האחרון נמצא גם פרט לשנה: נבי"א = [ד"א תת"ק] ס"ג או 1203, ואלהריוו יכונה בס' הזה „טליטלי" (אבל אין לסמוך על זה לחשוב את טוליוולדה למולדתו).

(ב) אגרת המוסר הכללית אשר חבר הרופא הערבי עלי' ריצואן (מת במצרים שנת 1068) ונתיהסה לפנים לאריסטו כי חשבו את עלי למעתיק, כן חשב גם אלהריוו אשר תרגמה לעברית (נדפסה: ריווא ש"ט, ובקונטרס דברים עתיקים לבן יעקב). בעל האגרת הזאת אומר בסופה שהרגיל עצמו לקרוא בה בכל שבוע למען התבונן אם התנהג ככל הכתוב בה, וזה יזכרנו דברי הרמב"ן באגרתו לבנו מעכו לקטלוגיא, גם יש לעיין אם לא השתמש הרמב"ן עוד בתכן האגרת ואם בכלל אין כאן הלופ השמות מריצואן לרמב"ן (אשר היה כמאתים שנה אחרי הרופא הערבי) ותהיה האגרת על העגנה המתחלת „שמע בני" רק גוססא יהודית ברוח התורה, אשר נעשתה בעקבות העתקת אלהריוו למחברת ריצואן.

.9

משפט סופרים מאוחרים על מליצות אלהריו.
כ"י, מהדורות והעתקות של התחכמוני.

הראשון אשר ידע להוקיר את חריו ואשר לקח אותה
למופת בתור מליץ הוא עמנואל הרומי. כמחברת
התשיעית מספרו הוא עונה על השאלה, אם ראה שירי יהודה
חריו? — "דע אדוני השר כי ראיתם ושמתים, ועל גרגרותי
ענק ענרתים... אין ערוך אליו בשירות ובמליצה, והוא לבדו
במשוררי הזמן נרצה". אחריו החזיק גם המליץ בדרשי
במשפטו על מחברנו:

"יפה נאון חריוי ספריו — יצודון לב גלי לחשי וספריו" (39).

חיבבי שפת עבר ואוהבי מקרא עשועים והחולים הרבו
לקרוא בספר התחכמוני אשר כבר בשנת ש' ראה אור הרפוס
(בקונגסטאנטינא), ואף כי לא נתפשט בישראל כספרי ההלכה
והאגדה שהיו לברם, "ספרי-העם" המצוים ביד כל איש בימי
הבינים, או כספרי המחקר והפילוסופיא אשר היו לברם נכבדים
וחביבים להמשכילים — מכל מקום לא רבצה עליו הגזרה כעל
מחברות עמנואל ודומיו, כי נודע ר' יהודה אלהריו גם בתור
מעתיק ספרי הרמב"ם ונחשב לאיש כשר גם אצל שלומי
אמונים. אבל הרבנים ולומדי התורה מוזמן גרוש ספרד והלאה

(39) תרוו 132 כס"י, "חרכ המתספכת".

ג) אגרת תחית המתים להרמב"ם. אותה
העתיק אלהריו (כ"י באוכספורד) למען ר' מאיר בן ששת
ז"ל הנשיא לפי הנראה אחרי שובו מארץ הקדם ומטיבו ואיש
חסדו רב ששת לא היה עוד בחיים. ההעתקה הנדפסה מהאגרת
הזאת היא של ר"ש נ' תבון.

ד) ספר הנפש המיוחס לגאלינוס (נדפס יחד עם ספר
התפוח אשר העתיק אברהם אבן חסדאי, וויניציאה רע"ט,
ועל ידי הח' יעלליניק, ליפסיא תר"י ב.).

ה) ספר איסור הקבורה לגאלינוס (ע"ד האיסור
לקבור איש קודם מלאת 72 שעות למיתתו — כמנהג הנהוג
בזמן הזה בכל הארצות הנאורות לחכות עד היום השלישי,
וגם בקרב שלומי אמוני ישראל במערב אין איש מתנגד לזה,
אבל עוד בדרו של בן מנחם חששו הרבנים לאיסור הלנת
מתים וקשה היתה עליהם גזרת המלכות), העתיק אלהריו
במצות הרופא היהודי מאישטרו בונאפויש, אולי עוד קודם
נטיעתו (נמצאו מזה ג' ב"י).

ו) "סוד הסודות" (מיוחס לאריסטו או להחכם הערבי
אלבטריק), מחברת של דברי מוסר ואמונה אשר נודעה בימי
הבינים בשם Secretum secretorum והרבו להעתיק אותה
לשפות שונות, אבל ספק הוא אם המעתיק העברי הוא
אלהריו (38).

(38) ע"ד המתכרות והעתקות הנזכרות כזה וכה"ו שנמצאו
מסן ע"י סטיינקוידר בספר הנוכר עמוד 251, 275, 354, 431,
857, 656.

לא שמו לב בכלל לספרות השעשועים, ואם כי לא אסרו אותה, הנה גם לא דרשו אחריה ויבונה כמעשה נערות — מבלי שים לב כי ההמון אמנם כנער צריך לשחוק ולשעשועים קלים לרוחו, ואם ימים רבים לא ימצאם בביתו, בלשון עמו, תתעורר בו פתאם התשוקה לבקשם מעבר לגבול בנהלת עמים זרים. ועד כמה לא חשו ולא שמו לב להספרות המליצית נובל לראות מזה כי הרבנים המסכמים לרפוס אמשטרדם של ההתכמוני (בשנת תפ"ט) החליפו את הספר במחברות איתאל אשר העתיק המחבר, ור' דוד ישראל עטיאש ור' יצחק חיים דנא מקהלת Brighton אומרים שהתכמוני הוא העתקה (כי טעו בדברי ההקדמה).

בנוגע לתערך המוסרי של תכן הספר אמנם צדק ר' שלמה מדובנא בהקדמתו לספר לישרים תהלה כי אין ערוך ללוצאטו מעת נסתם הזון, וכי שירי התחכמוני „רוב עניניהם בנויים על מעשים דלי התכלית ורזי הכונה“ — כי עשויים הם רק לשעשועים, בלי נמיה (Tendenz) למודות או מוסרית. יששכר בער של עזינגער (בבכורי העתים תק"ץ, ע' 57) דורש מאת המורים שורגילו את תלמידיהם בספרי לוצאטו, נהיו ופראנקו אבל יוהוריו וישמרו אורם מהתחכמוני. מנקודת הראות של התנוך נכון הדבר; כל יותר שימנעו מהנערים ספרי ליצנות וקלות ראש בדברים נכבדים, טוב להם ולנשמתם (מלבד ספרי ילדים העשויים לבדח ולעורר מוח הקטנים וכתובים לתעלת החנוך, טהורים ונקיים מכל דבר מגונה). אבל בהשקפתנו על הספרות בכללה והסתעפותה בימי הביניים לא נוכל להסב עין מהערך הרב אשר לספרי חריוו, עמנואל ותלמידיהם. חכם נכרי שומר-אמונה וחיוב ספרות ישראל, הצופה מחוץ ושופט בלי

משוא פנים על „הורמ"ם" אשר בתוכה (40) מוצא השתלשלות רומנטיקה כפולה בתוכנו בימי הביניים, שתי נטיות זו לעומת זו, האחת הפויטנית (סינאגוגאלית) אשר דוגמתה נמצאה גם בשירת קודש של הקתולים, ויתרון להעברית רק שרעיון לאומי מרחק עליה ומקורה באגדות ומסורות קדמוניות; והשנית המלאכותית החפשית (ריין קינסטלעריש) אשר כבשה לה דרך בפני עצמה ותבחר ליצאת בעקבות הספרות היפה של המוחמרים והאיטלקים. וכמו שהתעוררה בקרב הנוצרים המלחמה נגד הרומנטיזם והתפשטה השקפת-החיים של הקלאסי-סיציזמוס בספרות ובמלאכת מחשבת, כן הוביל הרומנטיזם הכפול בקרב ישראל להתנגדות כפולה בקרב הימים; להתנגדות ההשכלה החדשה לרוח הפיוט והאגדות מעבר מזה, ולהתנגדות הקלאסיציזמוס של רמ"ת לוצאטו להרומנטיקה החפשית מעבר מזה.

יש אשר האשימו את חריוו, על פי ספרו, בקלות הדעת ופריצות בחייו ולא שמו לב כי מתוך ספר דמיוני לא נוכל לשפוט על תהלוכות המחבר, וכבר הורה המשוור אוניברסיטת בדברים נמרצים (41):

Crede mihi, distant mores a carmine nostro, —
Vita verecunda est, Musa jocosa mihi.

ביחוד אחרי שמעבודות חריוו המדעיות הרבות במקצועות

(40) פראנק דעליטס סספרו Zur Geschichte der jüd. Poesie, p. 87
(41) Tristium II, 354—55 „האמינה לי שאין מדתי כשירי, סתיים נטיים לניעות והמוח אוסכת לחוק“.

שונים נראהו כאיש הרוץ ושוקד על מלאכתו באמונה גם נבכר בעמו ורצוי לאחיו .

עוד שאר לנו, שרם נבלה דברנו, להביא זכרון כתבי היד, המהדורות וההעתקות הירועות מספר התחכמוני או מפרקים אחדים ממנו. — ההכם שוואב מונה ח' כ"י שונים: (א) של אלמנצי [כעת בבריטיש מוזאום בלונדון] משנת מ"א (1281), (ב—ג) של הבורליינא באוכספורד מגניו פוקוק [כעת ס"י 1977, 1978], (ד) כ"י פאריז סימן 1284, כתוב על ידי ר' אברהם בן שמואל מפאדובא, נגמר ה"א ע"א (1311), (ה) כ"י פאריז מאוצר הקארדינאל רישלוי, כעת סימן 1285, (ו) כ"י אשר היה לפניו בפאריז בס"י 505 ואבד, (ז—ח) כ"י באוכספורד (כעת ס"י 2517 כרשימת גייבואר ?) ובאוצר בית גונצבורג. את המהדורה הראשונה בדפוס משנת ש' כבר הזכרנו (איננה עוד בנמצא), ועוד אחת יצאה אחריה בקונשטנטינא (שנת שמ"ג ?) אה"כ מהדורת אימשרדס תפ"ש עם ההסכמות הנוכרות למעלה. בשנת תרי"ד העיר ה' את רוח ההכם מעגל בריי שטערן „לגולל אבן הנשיה ממבוע זמר ורון“ ויביא את הספר תחת מכבש דפוס משובח בוויען, אבל לא נקה אותו משיגאות ולא ערכו מול כתבי יד למלאות החסרונות שבספרים הנדפסים. פרוש' ד"ר שאול יצחק קאמפף ז"ל אשר היה לפני רב ומטיף לעדת ההיכל בפראג, הוציא איהו שערים מהספר עם הערות מחקריות (ע"י מה שכתב על זה החכם דוקעס, מאנאמטשריפט לפראנקעל, 1859 ואגרות שד"ל 956), והפרופסור לאגארד מגאמטינגען אשר חשב להכין מהדורה מתוקנת אכנס מלא כמה חסרונות הדפוס ע"פ כ"י לונדון (אשר לא ראה בעצמו) אבל

לא חקר ולא תקן מאומה וערך ספרו פחות עוד משל שטערן כי גם החרוזים בלתי נקורים .

מהעתקות הספר ללשונות אחרות נודעו: בל' רומית (לפי פירסט, Bibl. Judaica) שער ל"א וחלק משער ג' ע"י Uri (לונדון 1772). בל' אשכנזי: איהו שערים על ידי קאמפף; מלבד זה ע"י ר"א גייגר שער ד' וויסענשאפטליכע צייטשריפט IV, 130; שער י"ד, כ"א, מ' (Orient, Littbl. 1840); שער ב', ה', ו' (בספר u. Geschichten, 1839, Jüd. Sagen u. d. Allg. Ztg. d. Jud. 1837—38). על ידי דוקעס: שער י"ד, ב', כ"א, כ"ג, מ' (בספר Ehrensäulen, וויען תקצ"ו עמוד 76 עד 94).

לשפת צרפת נעתק שער י"ד עם הערות ע"י החכם Silvestre de Sacy בהמאסף זורנאל אויאטיק 1833 ושער מ' בהמאסף Magasin Encyclopédique חלק ג' 1808 עמוד 350 עד 372 (ע"י ברטולי 1844, Revue Orientale). הח' E. Boré העתיק בעזרת ר"ש מונק את שער י"א (שור בשלש לשונות) בזורנאל אויאטיק 1837.

מוציאי המהדורה הזאת שלפנינו השתדלו בפעם הראשונה להכין דבר מתוקן, גוסחא צרופה ומדוייקת מהפנים ע"פ שני כתבי היד שבבריטיש מוזאום עם הערות של בקרת, אולם מפני סבות היצוניות לא הספיקו ההגהות והתקונים לבוא מולן בפנים ונערכו יהד בתור הוספה להספר. גם רב עמל ויגיעה אינן ערובה לאיש שמלאכתו הנצא שלמה ומשובללה בכל, אולם נקוה שיהיה הספר בתמונתו הנוכחית להעלת לחוקרים מבלי

מפתח השירים.

א.

עמוד	עמוד
109	אחיבר המודות משלים וחירות 6
117	אוי על פתאים כפראים יהמו 10
143	אשר ישמעו עצת אוהב וכו' 27
153	אני חבר וזה פריי ואלם 54
182	אם יינדך תשתה כמרחשון 64
191	אני בן הקרב מיום היותי 80
—	אני באמת והמות תאומים 81
193	אני חבר מחבר התהלות 89
—	אם בעבודת אל תכל ימך 91
194	אביט לצד ימין ואפנה וכו' —
—	אנוש חלפו ימותיך בהבל 93
195	אמנם לשוני יום קרבות וכו' 95
196	אנוש גלכד ברשת תאותי 98

⁽¹⁾ בחרנו לסדר השירים בכל אות ואת ז"פ סדרם בתוך הספר (לא ע"פ א"ב פנימית) למען יהיו גם השירים של שער החמישים, אשר הוא כספר בפני עצמו (מעמוד 388 והלאה) בכל אות ואת יחד ולא מפורדים.

שתהיינה ההוספות המדעיות לגמל כבד על הקוראים הפשוטים
 תובכי ספרותנו הלאומית.

עסענג, הרנ"ח.

אהרן קאמינקא.

